

ЧИННИКИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІЯМИ

©2022 КИЗИМ М. О., СЕМИГУЛІНА І. Б., ЯРОШЕНКО І. В.

УДК 332.1
JEL Classification: J00

Кизим М. О., Семигуліна І. Б., Ярошенко І. В.

Чинники просторового розвитку територіальних громад у системі публічного управління територіями

Притаманні сучасному світу процеси глобалізації економіки і інтернаціоналізації взаємовідносин змінили значення та ролі учасників усередині суспільства кожної країни, призвели до перерозподілу зобов'язань і відповідальності між ними в процесі управління просторовим соціально-економічним розвитком на місцях. Наразі спостерігається тенденція до зменшення ролі держави в процесах організації управління територіальним розвитком, натомість суб'єктами зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних відносин частіше виступають регіони та територіальні громади. Організація ефективного публічного управління на місцях задля поліпшення добробуту власних громад і забезпечення сталого розвитку потребує більш продуманих, стратегічних, планованих, амбітних, інноваційних тощо рішень. Аналіз теоретико-методичних підходів щодо визначення чинників (факторів) розвитку регіонів, територій, громад для використання у практичній діяльності безпосередньо впливає на ефективність функціонування системи територіального місцевого самоврядування, спроможність виконувати покладені повноваження, забезпечувати високий рівень якості життя громадян і сталий розвиток території. Автори теорій і моделей просторового розвитку розглядали розвиток територій з позиції широкого кола факторів впливу: географічних, адміністративних, економічних, соціальних, політичних, інноваційних тощо. Ефективне управління територіальним розвитком у сучасних умовах набуває актуальності не лише з позиції необхідності вирішення існуючих проблем, а й розширення можливостей для саморозвитку територій. Проте питання щодо пошуку сучасних ефективних теоретико-методичних підходів для визначення чинників просторового розвитку регіонів (територій, громад) та використання їх у системі публічного управління різних рівнів, зокрема місцевого, в Україні залишаються надалі актуальними.

Ключові слова: чинники просторового розвитку, публічне управління регіональним розвитком, система публічного управління, розвиток територій, теоретико-методичні підходи, територіальні громади.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-83-92>

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 21.

Кизим Микола Олександрович – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, проректор Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: m.kyzym@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8948-2656>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3118229/mykola-kyzym/>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216130870>

Семигуліна Ірина Борисівна – кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: isemigulina@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9523-3322>

Ярошенко Ігор Васильович – кандидат економічних наук, завідувач відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: iyaroshenko@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7107-5550>

UDC 332.1
JEL Classification: J00

Kyzym M. O., Semihulina I. B., Yaroshenko I. V. The Factors of Spatial Development of Territorial Communities in the System of Public Management of Territories

The processes of globalization of the economy and internationalization of mutual relations inherent in the modern world have changed the importance and role of participants within the society of each country, led to the redistribution of obligations and responsibility between them in the process of managing spatial socioeconomic development at the sites. Currently, there is a tendency to reduce the role of the State in the processes of organizing the management of territorial development, while the subjects of external and internal socioeconomic relations are more often represented by regions and territorial communities. Organizing effective public administration at the sites in order to improve the well-being of the own communities and ensure sustainable development requires more considered, strategic, planned, ambitious, innovative, etc. solutions. An analysis of theoretical and methodological approaches to determining the factors of the development of regions, territories, hromadas for use in practical activities directly affects the efficiency of the functioning of the system of territorial local

self-government, the ability to perform the assigned powers, ensure a high level of quality of life of citizens along with a sustainable development of the territory. The authors of theories and models of spatial development considered the development of territories from the point of view of a wide range of factors of influence: geographical, administrative, economic, social, political, innovative, etc. Effective management of territorial development in modern conditions becomes relevant not only from the point of view of the need to solve existing problems, but also to expand opportunities for self-development of territories. However, the issues of finding modern and effective theoretical and methodological approaches to determine the factors of spatial development of regions (territories, hromadas) and their use in the system of public administration at different levels, particularly at the local, remain relevant for Ukraine.

Keywords: factors of spatial development, public management of regional development, public administration system, development of territories, theoretical and methodological approaches, territorial communities.

Fig.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 21.

Kyzym Mykola O. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine, Pro-rector of the O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: m.kyzym@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8948-2656>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3118229/mykola-kyzym/>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216130870>

Semygulina Iryna B. – Candidate of Sciences (Economics), Junior Researcher of the Department of Macroeconomic Policy and Regional Development, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: isemigulina@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9523-3322>

Yaroshenko Ihor V. – Candidate of Sciences (Economics), Head of Department of Macroeconomic Policy and Regional Development, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: iyaroshenko@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7107-5550>

Вступ. Притаманні сучасному світу процеси глобалізації економіки і інтернаціоналізації взаємовідносин змінили значення та ролі учасників усередині суспільства кожної країни, призвели до перерозподілу зобов'язань і відповідальності між ними в процесі управління просторовим соціально-економічним розвитком на місцях. Наразі спостерігається тенденція до зменшення ролі держави в процесах організації управління територіальним розвитком, натомість суб'єктами зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних відносин частіше виступають регіони та територіальні громади. Організація ефективного публічного управління на місцях задля поліпшення добробуту власних громад і забезпечення сталого розвитку потребує більш продуманих, стратегічних, планованих, амбітних, інноваційних тощо рішень.

Аналіз теоретико-методичних підходів щодо визначення чинників (факторів) розвитку регіонів, територій, громад для використання у практичній діяльності безпосередньо впливає на ефективність функціонування системи територіального місцевого самоврядування, спроможність виконувати покладені повноваження, забезпечувати високий рівень якості життя громадян і сталий розвиток території.

Автори теорій і моделей просторового розвитку розглядали розвиток територій з позиції широкого кола факторів впливу: географічних, адміністративних, економічних, соціальних, політичних, інноваційних тощо. Ефективне управління територіальним розвитком в сучасних умовах набуває актуальності не лише з позиції необхідності вирішення існуючих проблем, а й розширення можливостей для саморозвитку територій.

Розробкам теоретичних, методологічних, методичних, прикладних підходів для вирішення питань просторового розвитку присвячені роботи таких іноземних учених, як Й. Тюнен, А. Маршалл, А. Вебер, В. Кристаллер, А. Льюїс, У. Айзард, П. Кругман, П. Ромер, Дж. Бортс, Х. Зіберт, Р. Соллоу, Т. Сван, Г. Мюрдал, Ф. Перру, А. Вебер, Х. Річардсон, Дж. Фрідман, Ж.-Р. Будвіль, П. Потье, П. Хаггет, Х. Гірш, Б. Асхайм, А. Ізаксена, М. Портер та інших дослідників. Проблеми й інші аспекти просторового розвитку вивчалися вітчизняними вченими: М.І. Долішнім, С.І. Дорогунцовим, Б.М. Данилишиним, І. Ваховичем, А.Г. Мазуром, Л.Т. Шевчуком, М.О. Кизимом, В.С. Кравцівим, І.Р. Михасюком, М.І. Фащевським, Г. Мюрдалем, І. Сторонянською, С. Шульцем, Т. Уманцем, З. Варналієм, В. Гейцем та ін.

Проте питання щодо пошуку сучасних ефективних теоретико-методичних підходів для визначення чинників просторового розвитку регіонів (територій, громад) та використання їх у системі публічного управління різних рівнів, зокрема місцевого, в Україні залишаються надалі актуальними.

Мета статті – аналіз теоретичних засад і методичних підходів щодо визначення чинників просторового розвитку територіальних громад для використання в системі публічного управління різних рівнів і ефективної реалізації регіональної політики в Україні.

Завдання статті: провести аналіз теоретико-методичних підходів до визначення чинників просторового розвитку територіальних громад як основу для формування системи публічного управління регіональним (територіальним) розвитком в Україні; узагальнити, класифікувати, згрупувати чинники (фактори) просторового

розвитку територіальних громад; розробити пропозиції щодо використання системи чинників розвитку регіонів, територій, громад при формуванні ефективного механізму та інструментів реалізації публічного управління територіями в Україні.

Основні результати. Загальна практика організації функціонування місцевого розвитку протягом останніх десятиліть характеризується [1]:

- міжвладним перерозподілом рівнів відповідальності, коли територіальні громади отримують більш широкі права і обов'язки для розвитку територій, забезпечення високого рівня якості послуг, створення умов життєдіяльності і культурного розвитку громадян;
- організацією процесу публічного управління на основі стратегічного планування розвитку громади через реалізацію програмної і проектної діяльності;
- зміною суб'єктності управління, коли громади самостійно, на основі використання інструментів партнерства і співробітництва, розширюють місцеві конкурентні переваги, реалізують спільні проекти для власного розвитку (транспортні коридори, індустріальні та технологічні парки, публічно-приватні партнерства, кластери тощо).

Практична реалізація таких кроків потребує від місцевої влади широкого розуміння особливостей власного соціально-економічного розвитку, володіння необхідними знаннями, інформацією, навичками та досвідом з метою забезпечення більшої конкурентоспроможності своїх територій. Актуальності набуває аналіз власної спроможності громад в питаннях самостійного вирішення проблем і завдань місцевого розвитку, в тому числі через пошук шляхів для їх реалізації, а саме: розвиток місцевої економіки, створення нових робочих місць, збільшення зайнятості, залучення інвестицій, зростання доходності місцевих бюджетів, покращення якості життя, розвитку благоустрою та інфраструктури тощо.

В умовах реалізації реформи децентралізації влади в Україні, коли громади отримують нові можливості врядування та впливу, практична реалізація принципу повсюдності місцевого самоврядування покладає на лідерів громад більший рівень відповідальності за свій розвиток. Ефективність виконання визначених у стратегіях розвитку громад пріоритетів і планів стає запорукою зростання місцевих бюджетів і, відповідно, покращення якості життя громадян. Отримані від впровадження реформи децентралізації, на основі добровільного об'єднання територіальних громад і удосконалення адміністративно-територіальної устрою, результати направлені не лише на зростання економічної могутності громад, а й на розширення їх ролі у розвитку регіонів та країни в цілому.

Сучасний світовий тренд багатовекторності і сталості розвитку, що ґрунтується на взаємозалежності економічного, екологічного та соціального благополуччя, виступає основою при виборі пріоритетів управління місцевим розвитком, використовуючи місцеві ресурси, знання і ініціативи. Загального шаблону щодо місцевого соціально-

економічного розвитку не існує, оскільки кожна громада, що характеризується особистими проблемами і унікальними можливостями, формує власний підхід до управління місцевим розвитком з урахуванням характерних для неї особливостей.

На думку фахівців [1], успішність ініціатив щодо місцевого соціально-економічного розвитку залежить від ряду факторів:

- врахування сучасних глобалізаційних процесів, в тому числі: стрімких змін середовища на основі взаємодії влади і бізнесу; інноваційності і креативності, що створює конкурентні переваги; системності та комплексності складових, що впливають на збільшення конкурентоспроможності;
- поєднання інтересів і співпраця широкого кола зацікавлених осіб;
- використання елементів стратегування і планування на основі чітко визначених цілей, завдань, сфер діяльності;
- використання елементів прогнозування для забезпечення упереджувального характеру планів, заходів та дій;
- врахування потреб громади, прозорість і підзвітність діяльності, відсутність політичної зацікавленості;
- направленість у довгостроковій перспективі на вирішення існуючих проблем і актуальних питань розвитку.

Звертаючись до великого тлумачного словника сучасної української мови, термін «фактор» (англ. factor – посередник, від лат. factor – той, що робить, facio – роблю), або «чинник», який використовується в якості синоніма, розуміється як умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища [2].

За фаховою думкою Є. Алаєва, під «фактором процесу» розуміється ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків, умови, що регулюють кількісні та якісні характеристики, та у сукупності формують весь механізм [3].

У матеріалах спеціалістів з публічного врядування [4], відповідно, «фактори» (або «чинники») розглядаються як умови, рушійні сили, першопричини будь-яких явищ і процесів.

Під факторами, які впливають на соціально-економічний розвиток, розуміють сукупність аргументів, які зумовлюють особливості розвитку певних економічних процесів у конкретному регіоні. Фактори визначають кількісні та якісні характеристики господарських видів і впливають на обсяги й напрями економічної діяльності, на визначення соціальних пріоритетів і є практичним інструментом вирішення економічних завдань [5].

Б. Райзенберг [6] пропонує розглядати фактори як «ресурси виробничої діяльності і економіки в цілому (земля, праця, капітал, підприємництво); рушійні сили економічних, виробничих процесів, що впливають на результат виробничої, економічної діяльності».

У наукових роботах щодо дослідження міжрегіональної конкуренції сутність поняття «фактор» відображають два визначення: фактор як «джерело впливу на систему, що відображається на значенні змінних моделі цієї системи»

[7]; фактор як «причина, рушійна сила якого-небудь процесу, що визначає його характер або окремі його риси» [8].

Соціально-економічний розвиток країни в цілому являє собою цілісну функціональну систему, що формується під впливом розвитку її складових, а саме територій (регіонів, громад, міст тощо), які успішно функціонують за наявності необхідних для розвитку ресурсів і чинників, що на них впливають.

Отже, розуміння того, за рахунок яких саме чинників (факторів) досягається соціально-економічне зростання будь-якої території чи громади, та на який саме внесок кожного з цих них у сукупний результат можна розраховувати, дедалі більше набуває актуальності в умовах поширення децентралізаційних процесів публічного управління в Україні. Оцінка дії чинників (факторів) у кожній громаді визначається специфікою формування та використання ресурсного потенціалу території.

Досліджуючи зазначене питання, науковцями виділяються різні групи чинників (факторів), що впливають на соціально-економічний просторовий розвиток територій (місцевості, регіонів, територіальних громад, інше).

У роботі А. Гладкої, А. Тюццо [9] актуальні для розвитку території (регіону, громади, іншої місцевості) чинники узагальнено в групи на основі оцінки впливу їх дієвості, а саме характеризують напрям дії, характер дії і стійкості, час дії.

За напрямом дії чинники впливу на розвиток будь-якої території поділяються на зовнішні і внутрішні.

Під зовнішніми чинниками розуміють причинно-наслідкові зв'язки, обумовлені зовнішнім впливом навколишнього середовища, а саме: політичні, правові, господарські, соціальні, технологічні та інші сили впливу зовнішніх систем; законодавчу базу; якість компонентів природного середовища даної території; умови середовища (клімат, рельєф) та забезпеченість території природними ресурсами; форми соціально-економічного устрою; історично сформовані системи розміщення продуктивних сил та інше.

Вплив зовнішніх чинників на розвиток території можливий як прямиий, наприклад, через індивідуальний розвиток людини – її здоров'я, фізичну витривалість, працездатність, народжуваність і смертність, деструктивний вплив на природні системи; так і непрямиий, через загальний та індивідуальний розвиток людини, а саме її залежність від засобів існування, засобів і результатів праці тощо.

Під внутрішніми чинниками, які безпосередньо впливають на формування стратегії соціально-економічного розвитку громади, виступають причинно-наслідкові зв'язки, обумовлені внутрішнім станом суспільства і розвитку території, серед них: здатність накопичувати, закріплювати і використовувати інформацію; ступінь розвитку різних рівнів суспільства; рівень технологічного розвитку; соціальні умови існування суспільства (включаючи моральне виховання, відношення між поколіннями); інноваційний, інвестиційний, ресурсний, виробничий, кадровий потенціал регіону.

Сукупність внутрішніх чинників розвитку можна об'єднати у дві групи: ресурсну, яка визначає потенціал території відносно наявних ресурсів і відповідно можливий

ступінь розвитку; регуляційну, що визначає можливість впливу на розвиток території з точки зору управління.

На характер дії і сталість соціально-економічного розвитку території впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники.

Об'єктивні чинники формуються під впливом історичних передумов та кон'юнктури ринку, до них належать: природні, виробничі, фінансові, трудові ресурси; економіко-географічне положення регіону; природні умови; ринкова кон'юнктура.

Суб'єктивні чинники формуються під впливом економічних суб'єктів, суспільних організацій, державних і муніципальних органів влади, до цієї групи факторів належать: нормативна та законодавча база, екологічна ситуація, політика держави, спрямована на соціально-економічний розвиток, та внутрішня політика самої території [10].

Аналіз наведених груп чинників дозволяє зробити висновок щодо існуючих між ними взаємозв'язків. Так, наприклад, вплив суб'єктивних чинників на об'єктивні проявляється через регулювання розвитку ресурсної бази, природних умов та інших внутрішніх чинників безпосередньо через дії держави, зокрема територіальної політики управління, яка ґрунтується на законодавчій базі, та забезпечує взаємозв'язок як зовнішніх і внутрішніх, так і об'єктивних та суб'єктивних чинників розвитку кожної території в країні.

За часом дії чинники класифікуються на постійні і тимчасові [9].

До постійних належать розвиток науково-технічного прогресу, територіальна концентрація капіталу та державне регулювання. До тимчасових – соціальні або інші конфлікти територіального розвитку, стихійні лиха, надзвичайні ситуації, тобто ті, що відбуваються епізодично. У цій групі виділяються чинники загроз та непередбачуваного характеру, наслідки дії яких проявляються через: широкий характер і ураження значної частини елементів і зв'язків соціально-економічної системи території; порушення існуючого стану, що впливають на структуру економічного потенціалу, направляючи його ресурси на подолання негативних факторів; зниження темпів та зростання диспропорційності соціально-економічного розвитку.

Фахівцями у сфері публічного управління [4] розглядається місцевий територіальний розвиток як комплексне багатфакторне явище, для забезпечення ефективності якого необхідно виявити і дослідити всі можливі чинники (фактори) з метою їх повномірного використання відповідно до місцевих цілей і пріоритетів. Враховуючи, що чинники (фактори) є взаємопов'язаними і взаємообумовленими, можуть оновлюватися або змінюватися залежно від цілей розвитку, пропонується їх класифікація за певними ознаками:

- за сферою функціонування – зовнішні або внутрішні,
- за типом економічного зростання і розвитку – екстенсивні й інтенсивні,
- за походженням – екзогенні й ендогенні,
- за рівнем важливості – основні та другорядні,
- за характером дії – об'єктивні та суб'єктивні,
- за способом вимірювання – жорсткі та м'які,

- за ступенем охоплення – загальні (комплексні) і поодинокі (специфічні),
- за ефектом впливу – контрольовані, неконтрольовані та частково контрольовані,
- за результатом дії – стимулюючі, стримуючі та дестабілізуючі,
- за ступенем використання – ті, що використовуються, резервні та потенційні,
- за рівнем управління – стратегічні, тактичні й оперативні,
- за новизною – консервативні та прогресивні,
- за ступенем впливу – сильного впливу, слабого та мультиплікативні.
- за сферою походження або проявлення – природні, демографічні, географічні, науково-технічні, історичні, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, організаційні, безпекові, транспортні, інфраструктурні тощо.

У роботі І. Дегтярьової [11] сучасний соціально-економічний розвиток територій розглядається з урахуванням пріоритетів інклюзивності та ґрунтується на використанні таких груп чинників (факторів), як зовнішні, внутрішні та чинники (фактори) місцевого управління.

До зовнішніх чинників (факторів) віднесені: загальносвітові тенденції суспільного розвитку (економічні, соціальні, культурні, технологічні тощо), глобалізацію, регіональну інтеграцію, децентралізацію, географічне положення, розподіл праці та розселення, міграцію, державну політику та регіональні пріоритети, політичну та макроекономічну стабільність, імпорту/експорту товарів і послуг, зовнішні інвестиції.

Основними внутрішніми чинниками (факторами) названі: людський і соціальний капітал, демографічний потенціал, зайнятість, інклюзивні інновації та ринки, доступність і якість послуг, соціальне забезпечення, розвиненість інфраструктури, інвестиційну привабливість, матеріальні та фінансові активи, територіальні ресурси (в т.ч. безпека, культура, традиції, освіта), природно-кліматичні умови, екологічний стан тощо.

До чинників (факторів) місцевого управління належать: функції та повноваження, кадрові, матеріальні, фінансові та організаційні забезпечення, ступінь відкритості місцевої влади, партнерство місцевої влади з громадськими організаціями та приватними структурами, рівень самоорганізації населення та громадської участі.

Групою дослідників у сфері місцевого самоврядування [1] сформовано перелік чинників (факторів) змін, які сформувались під впливом процесів глобалізації, і є визначальними для місцевого економічного розвитку, формування нових підходів до планування розвитку громад і територій, та умовно об'єднані у такі групи.

До економічних чинників змін віднесені:

- скорочення сировинної складової у собівартості продукції;
- вплив глобальних стратегічних альянсів транснаціональних корпорацій на свою інвестиційну і купівельну поведінку;
- надмірна пропозиція продукції, що виробляється у ключових глобальних секторах;

- синхронізація економік різних країн;
- збільшення мобільності капіталу, що полегшує доступ до джерел фінансування практично для всіх, незалежно від місцезнаходження;
- скорочення частки працівників, зайнятих у сировинній і виробничій сферах за рахунок збільшення частки працівників, зайнятих у сфері обслуговування.

Серед технологічних чинників змін виділяються:

- технологічні вдосконалення та зростання ефективності виробничих процесів;
- відсутність національних кордонів в системах зв'язку через мережу інтернет (наприклад, у системах електронної торгівлі та електронного державного управління);
- удосконалення в логістиці, наслідком яких є скорочення потреб у вантажних перевезеннях;
- зростання важливості інформаційних послуг та інформаційних технологій у всіх секторах економіки;
- технологічні вдосконалення вимагають встановлення вищих вимог до кваліфікації працівників.

Регуляторними і політичними чинниками змін називаються:

- усунення політичних бар'єрів торгівлі;
- регіональне групування та регіональна інтеграція у сфері торгівлі;
- зростання масштабів демократизації, що посилює тиск і збільшує очікування з боку окремих громадян та груп;
- впровадження глобальних стандартів праці та охорони довкілля;
- поширення приватизації цілих галузей;
- децентралізація урядових послуг.

Представлений аналіз груп чинників характеризується їх узагальненням щодо напрямів територіального управління та більше підходить до використання з позиції розробки пріоритетів і цілей соціально-економічного розвитку у вирішенні питань управління стратегічним розвитком на вищому, тобто державному, ніж місцевому рівні.

Питання розвитку територіальних громад потребує більш детального дослідження і уточнення чинників (факторів) впливу щодо конкретної території з урахуванням наявних особливостей, отже, перелік чинників (факторів) і їх видів має бути більш широким і різностороннім.

За результатами аналізу впливу на соціально-економічний розвиток конкретної території, її сутнісної характеристики за пріоритетністю дії, наведені далі чинники узагальнено в групи (табл. 1).

Група природно-ресурсних і кліматичних чинників дозволяє визначити вплив на розвиток рекреації, туристичної, санаторно-курортної галузі на певній території [12].

Група транспортно-географічних чинників дозволяє оцінити вплив на створення специфічних економічно-вигідних умов для розвитку різних видів діяльності, що виникають в результаті зростання функціональних зв'язків, контактності, мобільності, взаємодії різних складових територіальних соціальних систем.

Таблиця 1

Узагальнення чинників (факторів) просторового розвитку територій

Група чинників (факторів)	Характеристика групи чинників (факторів)
1	2
Природно-ресурсні та кліматичні	Характеризують наявність немобільних ресурсів (ліси, річки, корисні копалини, землі, фауністичні ресурси тощо), особливості природного середовища (середньорічні температури, кількість опадів, тривалість опалювального сезону), рекреаційні умови проживання населення, екологічну ситуацію, впливають на стандарти і спосіб життя населення
Транспортно-географічні	Характеризують географічне положення території, її близькість до центральних транспортних розв'язок та основних магістралей
Демографічні	Характеризують демографічну ситуацію, трудовий потенціал, стан населення: розподіл населення за віком, за статтю, за рівнем освіти, за конфесійною приналежністю, за культурними традиціями тощо
Екологічні	Характеризують рівень забруднення довкілля, використання екологічно безпечних технологій, механізм збереження джерел прісних і мінеральних вод, заходи з забезпечення населення екологічно-чистою питною водою, захист річок, потоків і водойм від засмічення і забруднення промисловими та побутовими стоками, ін.
Інфраструктурні	Характеризують інфраструктурні можливості (виробничі, соціальні, науково-технічні, екологічні, інтелектуальні), що стримують або стимулюють розвиток території
Виробничо-промислові	Характеризують використання природно-ресурсного потенціалу з урахуванням вимог екологічної безпеки, урахування внутрішньорегіональних демографічних особливостей, рівня зайнятості, трудового та кадрового потенціалу, міжрегіональних зв'язків, розвиток міжнародної промислової інтеграції тощо
Фінансово-економічні	Характеризують забезпеченість природними ресурсами, промисловий сектор, інфраструктуру, зовнішні і внутрішні економічні зв'язки, ринкову кон'юнктуру, кваліфіковані трудові ресурси, обсяг бюджетних доходів, умови для інвестування, ступінь залежності від зовнішніх джерел ресурсів та енергії
Військово-політичні	Характеризують наслідки конфліктів, збиток підприємствам добувної, хімічної промисловості, гірничо-металургійного комплексу і машинобудування тощо
Регуляторні	Характеризують можливість використання діючого механізму регулювання економічного розвитку території, фактори регіональної політики тощо
Громадської, культурної та соціальної діяльності	Характеризують пріоритети у сфері соціальної інфраструктури: розвиток комунікаційної та торговельної інфраструктури, забезпечення належного рівня обслуговування населення: забезпеченість житлом, дитячими дошкільними установами, загальноосвітніми школами, медичними установами (лікарнями, амбулаторіями, аптеками), об'єктами культури (театрами, кінотеатрами, танцювальними залами, клубами, бібліотеками), торгівлі (магазинами, ринками, об'єктами громадського харчування), побутового обслуговування (будинками побуту, хімчистками, пральнями), спортивними установами (стадіонами, спортивними залами) й таке інше, тобто об'єктами, що забезпечують населенню умови нормальної життєдіяльності, а також системи соціального захисту
Техніко-технологічні	Характеризують можливість оперативного впровадження науково-технічних досягнень
Ринкові та інвестиційні	Характеризують, залежно від конкретних особливостей та наявності в регіоні інфраструктури для розвитку бізнесу, умови пільгового оподаткування, умови відтворення товарів і послуг, робочої сили, інвестиційну привабливість
Продовольчої безпеки	Характеризують рівень продовольчої безпеки з урахуванням специфічних особливостей: природно-кліматичних умов, соціально-економічного становища, стану агропромислового виробництва і продовольчого ринку, достатності продовольства тощо
Інформаційні	Характеризують можливість вільного доступу до всієї інформації, відкритість органів місцевого самоврядування для діалогу з суспільством, формування рівнів інформаційних потреб та інформаційної культури, забезпечення інформаційної безпеки
Інституціональні	Характеризують ступінь завершеності в регіоні структурних перетворень та інституціональних ринкових реформ
Розвиткові	Характеризують вплив процесів: виробництва, розміщення, продуктивності ресурсів або праці, конкурентоздатності, економічного зростання, інклюзивного зростання тощо

1	2
Людські та соціальні	Характеризують людський і соціальний капітал, соціальну та економічну активність населення, професійні та соціальні мережі тощо
Територіальні	Характеризують вплив культури, місцевих особливостей, традицій, звичаїв, історико-культурної спадщини, що представляють унікальність відповідної території і формують місцеві конкурентні переваги
Інклюзивні	Характеризують інклюзивні інновації та формування інклюзивних бізнес-моделей і ринків, їх дії в інтересах бідних верств населення, в умовах обмеженості ресурсів тощо

Джерело: складено за даними [12–21]

Група демографічних чинників дозволяє аналізувати вплив соціальної складової на територіальний розвиток в громаді, наприклад відтворення трудового потенціалу через низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, трудову еміграцію працездатного населення, скорочення тривалості життя, погіршення вікової структури, зниження чисельності економічно активного населення, що призводить до щорічного зменшення рівня трудового потенціалу та скорочення людських ресурсів [13].

Група екологічних чинників сприяє своєчасному виявленню і формуванню заходів щодо покращенню екологічного стану розвитку території, направлених, наприклад, на своєчасність реконструкцій та капітальних ремонтів діючих очисних споруд; створення нових сміттєзвалищ; відкриття підприємств з переробки промислових та побутових відходів; дозволяє вирішувати проблеми збору і утилізації побутового сміття тощо.

Група інфраструктурних чинників впливає на формування розвинутої інфраструктури, що дозволяє посилити територіальну безпеку, покращити соціальні і економічні взаємозв'язки, забезпечити якість громадського середовища, організувати діяльність комплексу галузей територіального господарства тощо [14].

Група виробничо-промислових чинників впливає на розвиток промисловості, передбачає раціональне і більш повне використання природно-ресурсного потенціалу з урахуванням вимог екологічної безпеки, внутрішньорегіональних демографічних особливостей, рівня зайнятості, використання трудового та кадрового потенціалу, налагодження міжрегіональних зв'язків, інше.

Група фінансово-економічних чинників безпосередньо впливає на рівень соціально-економічного розвитку території, пов'язана із рівнем та структурою зайнятості, рівнем грошових доходів жителів і їх диференціацією серед окремих соціальних груп, з обсягом й структурою товарної пропозиції, рівнем споживання товарів та послуг, структурою індивідуального споживчого бюджету тощо [15].

Група військово-політичних чинників виявила загострення ряду проблем промислового комплексу, таких як надмірна залежність від зовнішньої кон'юнктури на ринках основних експортних товарів, висока енерго- та матеріалоємність виробництва, дефіцит коштів для модернізації основних фондів, скорочення збуту на внутрішньому ринку через зменшення попиту на продукцію проміжного споживання та інвестиційного призначення.

Група чинників державного впливу та регіональної політики характеризують взаємозв'язки між централізованими і місцевими інструментами регулювання територіального розвитку, як наприклад, вирішення проблем депресивних територій, що не можуть бути вирішені їх власними силами, а потребують фінансової допомоги з боку держави [16].

Група чинників громадської, культурної та соціальної діяльності, що впливають на формування повноцінної здорової людини, поліпшення її життя, реалізацію заходів по забезпеченню соціального захисту населення, розвитку охорони здоров'я, освіти і науки, культури і мистецтва, фізичної культури і спорту, створення сприятливих умов для гармонізації відносин в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Група техніко-технологічних чинників впливає на зміцнення територіальних господарських комплексів та надання їм нових стимулів для розвитку на основі запровадження енергозберігаючих технологій, освоєння нових видів продукції та перепрофілювання виробництва, зміни галузевої спеціалізації економіки, зокрема напрямів експортно-орієнтованого виробництва, інше [17].

Група ринкових чинників впливає на рух цін, розмір виробництва, зайнятості, рівня життя населення, дозволяє діагностувати тип кон'юнктури ринку на основі ступеня збалансованості попиту і пропозиції [18].

Група чинників інвестиційної привабливості впливає на активізацію інвестиційної діяльності через нарощування обсягів виробництва і поліпшення економічного стану суб'єктів підприємницької діяльності з метою підвищення рівня життя населення та збільшення обсягу джерел власних інвестиційних ресурсів [18].

Група чинників продовольчої безпеки дозволяє оцінити сукупність загроз, які впливають на безпеку і соціально-економічний розвиток як території чи громади, так і країни в цілому. Врахувати здатність формувати і розподіляти продовольчі ресурси, стабільно забезпечувати всі категорії населення продуктами харчування на всій своїй території в достатній кількості, якості та асортименті та від можливості різних груп населення придбати необхідну кількість продовольства високої якості.

Група інформаційних чинників впливає на перетворення інформаційних ресурсів території в стратегічний ресурс для розвитку, спрямований на досягнення стабільного поліпшення якості життя всіх верств населення.

Група інституціональних чинників розглядається як сукупність соціокультурних, політичних і правових інститутів та взаємозв'язків між ними, що впливають на харак-

тер економічної діяльності людей та формування стійких структур їх взаємодії у межах економічної територіальної системи [19].

Група чинників соціально-економічного розвитку розглядає вплив факторів виробництва, розміщення, продуктивності ресурсів або праці, конкурентоздатності, економічного зростання, інклюзивного зростання тощо.

Група чинників значущості й ролі людини в процесах суспільного розвитку дозволяють оцінити людський і соціальний капітал, соціальну та економічну активність населення, професійні та соціальні мережі, інше.

Група чинників за фактором розвитку територій визначає значення розвитку культури, місцевих особливостей, традицій, звичаїв, історико-культурної спадщини, що представляють унікальність відповідної території і формують місцеві конкурентні переваги [20].

Група чинників за впливом на інклюзивність місцевого розвитку характеризують інклюзивні інновації та формування інклюзивних бізнес-моделей і ринків, що діють переважно в інтересах бідних верств населення, впроваджуються в умовах обмеженості ресурсів [21].

Представлені (табл. 1) групи чинників формують умови для існування та життєдіяльності громад і території. Особливості окремих чинників та їх взаємозв'язків між собою на основі формування ефективних управлінських рішень могли б сприяти застосуванню комплексного підходу до розвитку територій.

Особливої уваги потребує сьогоденний стан життєдіяльності українських громад і територій, що опинилися під впливом чинників (факторів) непередбачуваної сили внаслідок зовнішньої агресії з боку росії та наслідків війни (рис. 1).

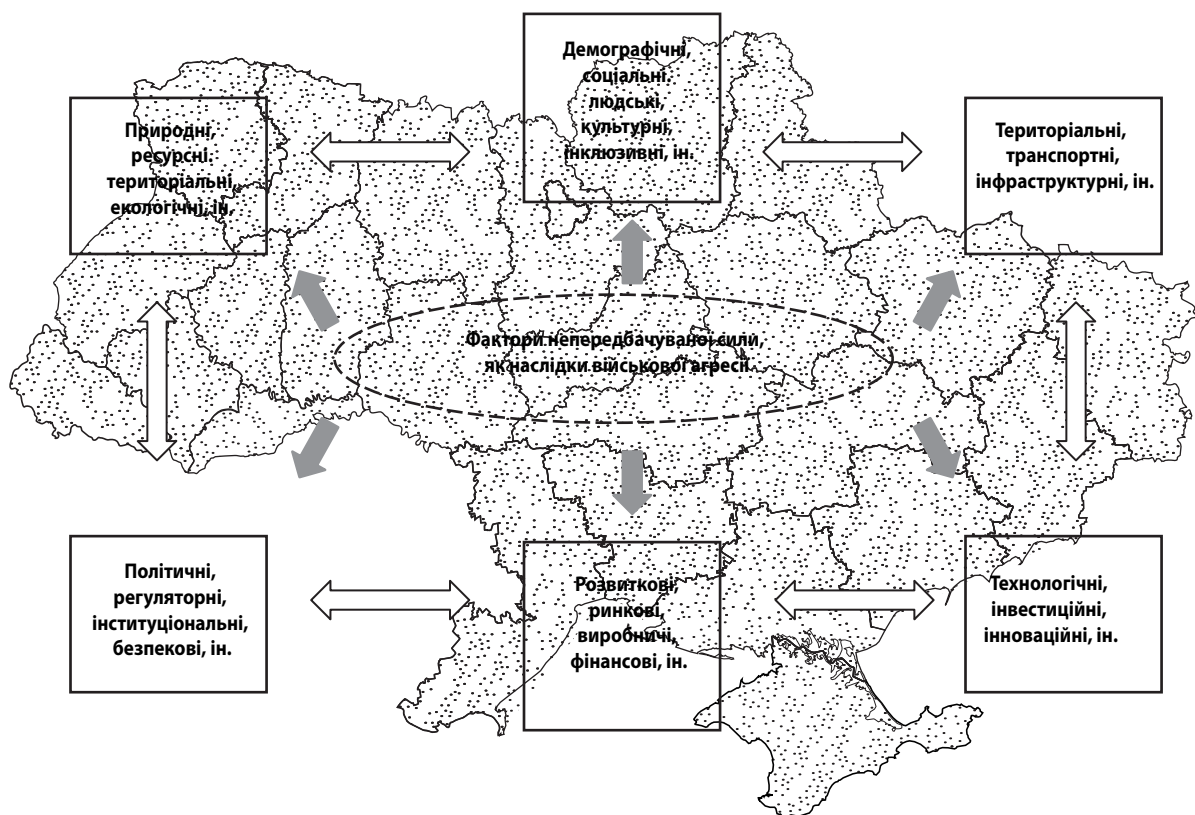

Рис. 1. Схема впливу чинників (факторів) просторового розвитку територіальних громад в Україні в умовах повоєнного стану

Вплив таких чинників (факторів) на територіальний розвиток носить обмежений характер та не достатньо вивчений в сучасному науковому середовищі, натомість є одним із головних для розвитку територій сучасної України в найближчі роки.

Наслідки військової агресії, що зазнали території України, носять різний характер впливу, що доцільно додатково вивчати і враховувати в майбутньому розвитку територій. Різні види територій в Україні розвиваються під впливом ряду чинників, які позначаються з різним рівнем інтенсивності, наприклад, що мається на увазі.

Території, що наразі є окупованими, зазнали не-

поправних втрат, майже повної розрухи, що призвело до економічної (зупинка підприємств, втрата інфраструктури, значні руйнування, крадіжка майна і товарних запасів тощо), соціальної (всі види міграції, втрата домівок, повне безробіття, смерть, каліцтво, втрата демографічного потенціалу країни тощо), екологічної (різного виду техногенні катастрофи і процеси тощо), управлінської (неможливість виконання або обмеженість виконання функцій місцевого самоврядування з різних суб'єктивних причин) кризи тощо.

Території, що наразі є прикордонними до окупованих територій, зазнали значних втрат, значної розрухи, що

призвело до економічної (зупинка або скорочення підприємств, часткова втрата інфраструктури, часткові руйнування, тощо), соціальної (всі види часткової міграції, втрата або пошкодження домівок, значне зростання безробіття, смерть, каліцтво, втрата демографічного потенціалу країни тощо), екологічної (різного виду техногенні процеси тощо) кризи тощо.

Території, що наразі є базовими для стабілізації країни і її майбутнього оновлення, зазнали суттєвих змін в організації управління, що призвело до додаткового навантаження на їх функціонування і розвиток, а саме економічної (переведення виробництва і підприємств з постраждалих територій, недостатність наявної інфраструктури, тощо), соціальної (всі види міграції, недостатність домівок для проживання, недостатність робочих місць, високий рівень безробіття, продовольча криза за рахунок високого навантаження, високий рівень медичного, освітнього навантаження тощо), екологічної (різного виду техногенні процеси тощо) кризи тощо.

Зазначені виклики або чинники (фактори) для подальшого просторового розвитку територіальних громад в Україні є вкрай важливі, потребують обов'язкового додаткового дослідження, враховуючи темпи їх змін і наслідки, що зазнає Україна та її території останнім часом.

Висновки. Представлений аналіз досліджень чинників (факторів) просторового територіального розвитку дозволяє зробити певні висновки.

Розвиток країни в цілому залежить від стану та соціально-економічного розвитку її територій і громад. Не менш важливим є організація публічного управління, структура законодавчої і виконавчої влади, розмежування повноважень між окремими гілками влади тощо, що в результаті ефективної взаємодії всіх цих складових призводить до успішності територіального розвитку.

Зміст, умови, напрями і пріоритети розвитку територій в країні сильно відрізняються. Така різниця зумовлена існуючим рівнем розвитку, особливостями кожної громади, її виробничою структурою, географічним положенням, історичними властивостями, виробничою спеціалізацією, станом трудового потенціалу, наслідками впливу військової агресії тощо.

Актуальним для розвитку громад і територій в Україні є перехід від пріоритетів у вирішенні окремих точкових проблем до комплексного планування та розвитку територій. Забезпечення стабільного й ефективного розвитку потребує володіння широкою інформацією щодо чинників (факторів) впливу з метою формування і прийняти правильних управлінських рішень стосовно територіального розвитку.

Існує значна кількість різноманітних за якістю, інтенсивністю, силою прояву та впливу чинників (факторів), які впливають або можуть впливати на місцевий територіальний розвиток.

Наведені вище чинники (фактори) є взаємопов'язаними, взаємопов'язаними, взаємозалежними, динамічними, інтегрованими у сукупність наявних потенціалів та можливостей територій і громад.

Дослідження чинників (факторів) дає можливість виявити і оцінити потенціал та перспективи територіально-

го розвитку, визначити дієві інструменти і механізми для формування пріоритетів публічного управління на місцях, розробки місцевих програм розвитку і більш ефективного досягнення поставлених цілей соціально-економічного розвитку громад.

Формування, на основі результатів дослідження, сучасних підходів до територіального розвитку в Україні спрямоване як на подолання існуючих викликів повоєнного стану, так і на посилення ролі громад, організації публічного управління територіями на основі стратегічного планування і створення можливостей для власного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад : навч. посіб. для посадових осіб місцевого самоврядування / Асоціація міст України. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с. URL: <https://auc.org.ua/sites/default/files/library/1plangrweb.pdf>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: [250000 сл. та словосполучень з дод. та доп.] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Алаев Е. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь. М. : Мысль, 1983. 350 с.
4. Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні (Київ, 25 трав. 2018 р.) : у 5 т. / за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Билинської, О.М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. Т.3. 128 с. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/150/files/14f27a28-8cac-44c9-ae47-ded7c0bd7141.pdf>
5. Дорогунцов С. І., Заєць Т. А., Пітюренко Ю. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник. Київ : Вид-во КНЕУ, 2005. 988 с.
6. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь. М. : ИНФРА-М, 1999. 563 с.
7. Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь. М. : Дело, 2003. 520 с.
8. Большой энциклопедический словарь / отв. ред. И. Лапина. М. : АСТ, 2003. 1248 с.
9. Гладка Л. І., Тіоццо А. П. Фактори впливу на соціально-економічний розвиток регіонів. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45714/08-Gladka.pdf?sequence=1>
10. Бульда С. О. Фактори впливу на формування і використання ресурсного потенціалу регіону. *Наукові праці МАУП*. 2011. Вип. 3 (30). С. 97–102.
11. Дегтярьова І. О. Конкуренентоспроможність регіону: стратегічні пріоритети та механізми державного управління : монографія. Київ : НАДУ, 2012. 368 с.
12. Добрик Л. О. Передумови і чинники впливу на соціально-економічний розвиток регіону. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/region_Ukr-d43fd.pdf
13. Баб'як Г. П. Демографічні чинники та їх вплив на відтворення трудового потенціалу України. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 362–366. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_60
14. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження. ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень». Фонд імені Фрідріха Еберта. Київ, 2017. 108 с.

15. Нудельман В. І. Для чого потрібні генплани територій. *Українська правда*. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/01/7/7131578/>

16. Регіонально-адміністративний менеджмент : навч. посіб. / за ред. В. Г. Воронкової. Київ : ВД «Професіонал», 2010. 352 с.

17. Дикий О. В. Основні пріоритети та механізм стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів. *Ефективна економіка*. 2011. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=803>

18. Пігуль Н. Г. Соціальна інфраструктура: функціональне призначення та особливості розвитку. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 16. № 1. С. 117–122.

19. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни : монографія. Дніпро : НГУ, 2015. 310 с.

20. Ткачук А., Дацишин М. Внутрішні та зовнішні ресурси для розвитку громади, або Чому брак грошей не є первинною проблемою громади? : навч. модуль. Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 152 с.

21. Innovation policy tools for inclusive development. – UNCTAD, Geneva, 2014. URL: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciid25_en.pdf

REFERENCES

Alayev, Ye. B. *Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya: ponyatno-terminologicheskii slovar* [Socio-economic Geography: Conceptual and Terminological Dictionary]. Moscow: Mysl, 1983.

Babiak, H. P. "Demografichni chynnyky ta yikh vplyv na vidtvorennia trudovoho potentsialu Ukrainy" [Demographic Factors and Their Influence on the Reproduction of the Labor Potential of Ukraine]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*. 2014. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttpp_2014_1_60

Bolshoy entsiklopedicheskii slovar [Big Encyclopedic Dictionary]. Moscow: AST, 2003.

Bulda, S. O. "Faktory vplyvu na formuvannia i vykorystannia resursnoho potentsialu rehionu" [Factors Influencing the Formation and Use of the Resource Potential of the Region]. *Naukovi pratsi MAUP*, no. 3(30) (2011): 97-102.

Dehtiarova, I. O. *Konkurentospromozhnist rehionu: stratehichni priorytety ta mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia* [Competitiveness of the Region: Strategic Priorities and Mechanisms of State Management]. Kyiv: NADU, 2012.

Dobryk, L. O. "Peredumovy i chynnyky vplyvu na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok rehionu" [Prerequisites and Factors Influencing the Socio-economic Development of the Region]. http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/region_Ukr-d43fd.pdf

Dorohuntsov, S. I., Zaiets, T. A., and Pitiurenko, Yu. I. *Rozmishchennia produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika* [Placement of Productive Forces and Regional Economy]. Kyiv: Vyd-vo KNEU, 2005.

Dykyi, O. V. "Osnovni priorytety ta mekhanizm stratehichnoho planuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv"

[The Main Priorities and the Mechanism of Strategic Planning of Socio-economic Development of Regions]. *Efektivna ekonomika*. 2011. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=803>

Hladka, L. I., and Tiotstso, A. P. "Faktory vplyvu na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok rehioniv" [Factors Influencing the Socio-economic Development of Regions]. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45714/08-Gladka.pdf?sequence=1>
"Innovation policy tools for inclusive development". UNCTAD, Geneva, 2014. http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciid25_en.pdf

Infrastruktura rehioniv Ukrainy. Priorytety modernizatsii [Infrastructure of the Regions of Ukraine. Priorities of Modernization]. Kyiv: Analitichne doslidzhennia. HO «Poliskiy fond mizhnarodnykh ta rehionalnykh doslidzhen». Fond imeni Fridrikha Eberta, 2017.

Lopatnikov, L. I. *Ekonomiko-matematicheskii slovar* [Economic and Mathematical Dictionary]. Moscow: Delo, 2003.

Lytvynenko, N. I. *Instytutsionalni skladovi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy* [Institutional Components of the Socio-economic Development of the Country]. Dnipro: NHU, 2015.

Nudelman, V. I. "Dlia choho potribni henplany terytorii" [Why are General Plans of Territories Needed?]. *Ukrainska pravda*. <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/01/7/7131578/>

"Publichne vriaduvannia v Ukraini: stan, vyklyky ta perspektyvy rozvytku" [Public Administration in Ukraine: State, Challenges and Development Prospects]. Kyiv : NADU, 2018. <http://academy.gov.ua/pages/dop/150/files/14f27a28-8cac-44c9-ae47-ded7c0bd7141.pdf>

Pihul, N. H. "Sotsialna infrastruktura: funktsionalne pryznachennia ta osoblyvosti rozvytku" [Social Infrastructure: Functional Purpose and Features of Development]. *Ekonomichnyi analiz*, vol. 16, no. 1 (2014): 117-122.

Rayzberg, B. A. *Sovremennyy ekonomicheskii slovar* [Modern Economic Dictionary]. Moscow: INFRA-M, 1999.

Rehionalno-administratyvnyi menedzhment [Regional Administrative Management]. Kyiv: VD «Profesional», 2010.

Tkachuk, A., and Datsyshyn, M. *Vnutrishni ta zovnishni resursy dlia rozvytku hromady, abo Chomu brak hroshei ne ye pervynnoiu problemoiu hromady?* [Internal and External Resources for Community Development, or Why Is Lack of Money Not the Primary Problem of the Community?]. Kyiv: IKTs «Lehalnyi status», 2016.

Vasylichenko, H., Parasiuk, I., and Yeremenko, N. "Planuvannia rozvytku terytorialnykh hromad : navch. posib. dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia" [Planning the Development of Territorial Communities: A Study Guide for Local Self-government Officials]. *Asotsiatsiia mist Ukrainy*. Kyiv : TOV «PIDPRYI-EMSTVO «VI EN EI», 2015. <https://auc.org.ua/sites/default/files/library/1plangrweb.pdf>

Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv ; Irpin: VTF «Perun», 2005.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.